

УДК 341.1:327.56

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.47>

КОНЦЕПЦІЯ БЕЗПЕКИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ: АКТУАЛЬНІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ

Васьковський Б.О.,

*аспірант Львівського національного університету
імені Івана Франка*

ORCID: 0009-0002-9169-3174

Васьковський Б.О. Концепція безпеки в міжнародному праві: актуальні теоретико-правові підходи.

Стаття присвячена дослідженню еволюції та сучасного стану категорії «безпека» в міжнародному праві. Дослідження простежує історичний розвиток концепції безпеки від античних філософських осмислень взаємної безпеки як основи держави до її сучасного, значно розширеного трактування. Поняття безпеки трансформувалося від вузькодержавницького захисту суверенітету до широкого охоплення прав людини, економічних, екологічних та інформаційних аспектів, що призвело до значної понятійної та інституційної диференціації.

У статті розглядаються ключові концептуальні моделі: універсальна система колективної безпеки ООН, механізми колективної оборони, як НАТО, та концепція кооперативної (спільної) безпеки. Остання представлена як інтегративна модель, що поєднує елементи колективної безпеки, колективної оборони, захисту прав людини та проєктування стабільності, розуміючи безпеку як неподільне спільне благо. Аналіз існуючих міжнародно-правових актів, таких як Статут ООН, резолюції Генеральної Асамблеї, а також регіональні багатосторонні договори, підкреслює їхню правову природу та ефективність у протидії загрозам.

Висновки роботи підтверджують, що традиційні державоцентричні підходи виявляються недостатніми для ефективної протидії транснаціональним загрозам, внутрішньодержавним конфліктам та регіональній нестабільності, що зумовлює необхідність розвитку кооперативних та комплексних підходів. Українська доктрина міжнародного права, враховуючи геополітичні реалії та досвід агресії, акцентує на «захищеності» як ключовій характеристиці безпеки та необхідності формування правопорядку, заснованого на верховенстві права. Практичне значення диференціації категорії «безпека» полягає у визначенні правової природи зобов'язань держав, архітектури безпекових організацій, меж правомірного застосування сили та співвідношення державного суверенітету і прав людини. Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз ефективності міжнародно-правових механізмів та розробка пропозицій щодо їх удосконалення з урахуванням досвіду України.

Ключові слова: міжнародна безпека, колективна безпека, кооперативна безпека, міжнародне право, збройна агресія.

Vaskovsky B.O. The concept of security in international law: current theoretical and legal approaches.

The article is devoted to the study of the evolution and current state of the category of «security» in international law. The study traces the historical development of the concept of security from ancient philosophical understandings of mutual security as the basis of the state to its modern, significantly expanded interpretation. The concept of security has transformed from a narrow-state protection of sovereignty to a broad coverage of human rights, economic, environmental and information aspects, which has led to significant conceptual and institutional differentiation.

The article examines key conceptual models: the universal system of collective security of the UN, collective defense mechanisms, such as NATO, and the concept of cooperative (joint) security. The latter is presented as an integrative model that combines elements of collective security, collective defense, protection of human rights and the design of stability, understanding security as an indivisible

common good. Analysis of existing international legal acts, such as the UN Charter, General Assembly resolutions, as well as regional multilateral treaties, emphasizes their legal nature and effectiveness in countering threats.

The conclusions of the work confirm that traditional state-centric approaches are insufficient to effectively counter transnational threats, intrastate conflicts and regional instability, which necessitates the development of cooperative and comprehensive approaches. The Ukrainian doctrine of international law, taking into account geopolitical realities and the experience of aggression, emphasizes «security» as a key characteristic of security and the need to form a legal order based on the rule of law. The practical significance of the differentiation of the category of «security» lies in determining the legal nature of the obligations of states, the architecture of security organizations, the limits of the lawful use of force and the relationship between state sovereignty and human rights. A promising direction for further research is the analysis of the effectiveness of international legal mechanisms and the development of proposals for their improvement, taking into account the experience of Ukraine.

Key words: international security, collective security, cooperative security, international law, armed aggression.

Постановка питання. Проблематика міжнародної безпеки належить до фундаментальних питань міжнародного права та міжнародних відносин. Від часів античності, коли Епікур обґрунтовував виникнення держави потребою забезпечення взаємної безпеки, і до сьогодення, коли людство стикається з безпрецедентними за масштабом та характером загрозами, категорія «безпеки» залишається центральною для розуміння сутності міжнародного правопорядку. Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах, коли Україна стала об'єктом повномасштабної збройної агресії з боку Російської Федерації, що поставило під сумнів ефективність існуючих міжнародно-правових механізмів забезпечення миру та безпеки. Події останніх років наочно продемонстрували кризу системи колективної безпеки ООН, зумовлену інституційними вадами Ради Безпеки, та актуалізували дискусію щодо альтернативних моделей забезпечення міжнародної безпеки.

Водночас у сучасній доктрині міжнародного права відсутній консенсус щодо змісту, обсягу та класифікації категорії «безпеки». Поняття безпеки зазнало суттєвої трансформації. Паралельно з еволюцією змісту категорії безпеки розвивалися й інституційні механізми її забезпечення – від універсальної системи колективної безпеки ООН до регіональних та субрегіональних безпекових організацій, а також концепцій кооперативної безпеки. Така понятійна та інституційна диференціація має не лише теоретичне, а й суттєве практичне значення, оскільки визначає правову природу зобов'язань держав, підстави та межі правомірного застосування сили, а також співвідношення принципів державного суверенітету та захисту прав людини.

За цих умов аналіз різних концептуальних підходів до категорії «безпеки» в міжнародному праві набуває особливої наукової та практичної значущості. Дослідження теоретичних засад міжнародної безпеки, сформованих у працях зарубіжних та вітчизняних вчених, дозволяє не лише систематизувати існуючі наукові підходи, а й визначити перспективні напрями розвитку міжнародно-правового регулювання у цій сфері з урахуванням сучасних викликів та загроз.

Мета статті полягає у аналізі окремих теоретичних підходів до визначення та класифікації категорії «безпеки» в сучасній доктрині міжнародного права на основі дослідження праць провідних зарубіжних та вітчизняних вчених.

Виклад матеріалу дослідження. Згідно з поглядами давньогрецького філософа Епікура держава і право виникають тоді, коли люди укладають між собою угоду з метою забезпечити спільну користь – взаємну безпеку [1, с. 44]. Пізніше мислителі, зокрема Т. Гоббс та ін., одними з перших звертали увагу на необхідність правового регулювання безпеки людини, суспільства і держави як ключової цінності, зазначав про роль страху як екзистенційного чинника її виникнення [2, с. 68].

В умовах сьогодення В. Горлинський акцентує увагу на безпеці людського існування як умові для сталого розвитку, виділяючи її основні характеристики: життєздатність до самовідтворення [3]. Ці властивості, за твердженням Н.Камінської та А.Камінської, формують основу системи цінностей, яка визначає безпеку суспільного буття [4, с. 70].

Отже, основним призначенням держави є безпечне існування соціуму, адже, за вірним твердженням О. Лемака, саме безпека є основним пунктом «угоди» яка укладається між суспільством і найманим ним державним апаратом у провідній теорії походження держави. Безпека соціуму,

тобто – соціальна, або суспільна безпека у цьому розумінні виступає синонімом поняття – національна безпека, виходячи з того, що нація – спільнота всіх громадян, та осіб без громадянства, які на даний момент проживають на території держави і підпадають під її юрисдикцію. Тобто національна (суспільна) безпека – це безпека, всіх і кожної особи, які проживають на території України [5, с. 40]. Будь яка небезпека соціуму, суспільства – це автоматично вже й національна небезпека. Крім того, знак рівності між цими поняттями усуне відмінність їх тлумачення, на кшталт, що національна безпека пов'язана тільки з силовими акціями військового чи подібного характеру, а соціальна безпека – тільки з соціальним (цивільним, мирним, суспільним) ставищем громадян у державі [6, с. 89].

Саме тому, зазначає О.Панкевич, кожна історична доба формувала власне розуміння безпеки. У сучасному суспільстві ці уявлення суттєво зумовлені процесами секуляризації та антропоцентризму, які покладають на людину обов'язок забезпечувати умови для безпечного існування. Безпека є базовою цінністю та вирішальним чинником збереження людства, що гарантує стабільність та тривалість існування. Ця комплексна категорія охоплює право на захист від небезпек, звільнення від страху, а також потребує дієвих механізмів забезпечення та компенсації завданої шкоди. Останній аспект, за твердженням науковця, набуває особливої актуальності через російську агресію та руйнування чи ушкодження об'єктів критичної інфраструктури [7, с. 63].

Відзначимо, у сучасній доктрині міжнародного права відсутній єдиний підхід до визначення та класифікації категорії «безпека». Це, зокрема, пояснюється як еволюцією самого поняття безпеки – від вузького розуміння як захисту державного суверенітету та територіальної цілісності до широкого трактування, що охоплює права людини, економічні, екологічні та інформаційні аспекти, – так і множинністю інституційних механізмів її забезпечення на універсальному, регіональному та субрегіональному рівнях. Така понятійна диференціація, на наш погляд, має не лише теоретичне, а й суттєве практичне значення, оскільки визначає правову природу зобов'язань держав, інституційну архітектуру безпекових організацій, підстави та межі правомірного застосування сили, а також співвідношення принципів державного суверенітету та захисту прав людини. Відтак аналіз різних концептуальних підходів до міжнародної безпеки є необхідною передумовою для розуміння сучасного стану та перспектив розвитку міжнародно-правового регулювання у цій сфері.

Так, зокрема, іноземні фахівці у сфері безпеки, зокрема Р. Коен та М. Міхалка (R. Cohen та M. Mihalka) у своїй праці «Спільна безпека: нові горизонти для міжнародного порядку» [8], дослідили концепцію спільної безпеки як фундаментального елемента розвитку системи наднаціональної безпеки на сучасному етапі. Власне, концепція безпеки Р. Коена та М. Міхалки пропонує прагматичну модель міжнародної безпеки, яка поєднує нормативний ідеал (захист прав людини та демократичних цінностей) з реалістичним визнанням необхідності інституційного забезпечення та воєнного потенціалу. Ця концепція відображає еволюцію міжнародних відносин від конфронтаційної логіки «нульової суми» до кооперативних моделей, де безпека розглядається як неподільне спільне благо.

Спільна безпека визначається вченими як стратегічна система, що формується навколо ядра ліберально-демократичних держав, пов'язаних мережею формальних і неформальних альянсів та інституцій, які характеризуються спільними цінностями та практичною, прозорою економічною, політичною і оборонною співпрацею. На відміну від традиційних концепцій колективної безпеки (спрямованої на внутрішні загрози в межах групи держав) та колективної оборони (орієнтованої на зовнішню агресію), кооперативна безпека інтегрує чотири взаємопідсилюючі «кільця»: індивідуальну безпеку (права людини), колективну безпеку, колективну оборону та активне сприяння стабільності у сусідніх регіонах.

При цьому, ключовим у цій концепції є механізм стримування агресивних дій шляхом створення зустрічних загроз та завдання ураження агресору. Науковці зазначають, що держави-учасниці, з одного боку, зберігають за собою право застосовувати військову силу поза національними кордонами, а з іншого – ця система передбачає важливий компонент «проектування стабільності» на сусідні з простором спільної безпеки території, що можуть становити загрозу для безпеки всіх або окремих учасників. Цікаво, дослідники визнають Північноатлантичний Альянс єдиною системою колективної безпеки, яка довела свою ефективність на практиці.

В якості одного з висновків, автори зазначають, концепція колективної безпеки зберігає високу актуальність в умовах сучасних викликів: транснаціональних загроз (тероризм, організована злочинність, нелегальна міграція, екологічні катастрофи), внутрішньодержавних конфліктів та

регіональної нестабільності. Традиційні концепції безпеки, зосереджені на міждержавних загрозах, виявляються недостатніми для протидії цим викликам, що обумовлює зростання значення кооперативних підходів.

У своїй книзі «Організація Об'єднаних Націй та підтримання міжнародного світу і безпеки» [9] Н.Д. Вайт (N.D.White), розглядає миротворчі ролі Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї та демонструє конституційну основу сил та їхню ефективність у підтримці миру на прикладі конкретних випадків до 1989 року. Автор книги, зокрема, автор надає огляд Ради Безпеки, розглядає її компетенції, передбачені Статутом, та обговорює її «повноваження, практику та ефективність». У своїх заключних зауваженнях щодо геополітичних обмежень компетенції Ради він стверджує, що «відсутність занепокоєння Ради Безпеки може бути пов'язана з тим, що ця сфера є занадто стратегічно важливою або, навпаки, занадто стратегічно неважливою», і критично запитує, як більше сфер може стати предметом позитивного та об'єктивного контролю Ради Безпеки. Оцінюючи її компетенцію, він ілюструє юридичні визначення «небезпеки для міжнародного миру та безпеки», «загрози миру», «суперечки», «акту агресії» тощо та цитує відповідні статті зі Статуту.

Н. Цагуріас (N.Tsagourias) разом з вже цитованим нами та Н.Д. Вайтом (N.D.White) у книзі «Колективна безпека: теорія, право та практика» [10] здійснюють комплексний аналіз колективної безпеки як глобального інституту публічного порядку, покликаного підтримувати міжнародний мир. Автори досліджують конституційні засади колективної безпеки, що формуються під впливом права та політики, простежують історичну еволюцію ініціатив та проєктів глобального миру, а також розкривають морфологію колективної безпеки як інституції, окреслюючи її тригери, інституції, учасників, складові елементи та інструменти. Окрему увагу приділено правовим властивостям колективної безпеки та процесам політичної, правової та кримінальної відповідальності. Дослідники аналізують та оцінюють інституційні, операційні та правові параметри колективної безпеки, а точніше системи колективної безпеки Організації Об'єднаних Націй. Цікаво, вченими пояснюється морфологія колективної безпеки як глобального інституту громадського порядку та представлені його чинники, інституції, суб'єкти, компоненти та інструменти. Крім того в роботі аналізуються й правові властивості колективної безпеки та оцінюються її механізми політичної, правової та кримінальної відповідальності. У книзі представлені шляхи до колективної безпеки та обговорюється, якою має бути система колективної безпеки на сучасному історичному етапі.

Як бачимо, аналіз праць окремих провідних зарубіжних вчених дозволяє констатувати, що в сучасній доктрині міжнародного права сформувалося кілька концептуальних підходів до розуміння категорії «безпека», які відображають еволюцію міжнародних відносин та трансформацію характеру загроз міжнародному миру. Зокрема, вчені:

обґрунтовують концепцію спільної (кооперативної) безпеки як інтегративної моделі, що поєднує елементи колективної безпеки, колективної оборони, захисту прав людини та проєктування стабільності, визнаючи при цьому НАТО найефективнішим практичним втіленням цієї концепції;

акцентують увагу на інституційних механізмах підтримання миру в рамках ООН, аналізуючи повноваження та практику Ради Безпеки і Генеральної Асамблеї, а також геополітичні обмеження їх компетенції.

розглядають колективну безпеку як глобальний інститут публічного порядку, досліджуючи її конституційні засади, морфологію, правові властивості та механізми відповідальності.

На наш погляд, спільним для цих досліджень є визнання того, що традиційні державоцентричні концепції безпеки виявляються недостатніми для протидії сучасним викликам – транснаціональним загрозам, внутрішньодержавним конфліктам та регіональній нестабільності, – що зумовлює необхідність розвитку кооперативних та комплексних підходів до забезпечення міжнародної безпеки.

Поряд із зарубіжними дослідженнями, значний внесок у розробку теоретичних засад міжнародної безпеки зробили й українські вчені-правники. Вітчизняна доктрина міжнародного права, спираючись на здобутки світової науки та враховуючи специфіку геополітичного становища України, формує власні підходи до осмислення категорії безпеки в її різних вимірах.

Так, М. Буроменський визначає систему індивідуальної безпеки держав як комплекс національних механізмів захисту, що застосовуються державою для гарантування власної безпеки. Попри формування міжнародно-правових норм, які кваліфікують агресію як міжнародний злочин, держави зберегли власні інструменти забезпечення безпеки, розглядаючи міжнародно-правові засоби як доповнення до національних гарантій [11, с. 274].

Енциклопедія сучасної України наводить таке поняття «міжнародна безпека»: це «стан міжнародних відносин, що виключає порушення миру або створення реальних загроз безпеці народів у будь-якій формі; діяльність держав і міжнародних інститутів щодо підтримання такого стану; універсальна система механізмів, заходів і гарантій, сукупність яких виключає застосування сили» [12].

І. Корж у своїх дослідженнях зосереджує увагу на тому, що всі безпекові терміни ґрунтуються на такій безпековій характеристиці, як «захищеність» від різнобічних загроз. Так, зокрема, науковець під терміном «воєнна безпека» пропонує розуміти «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз»; під «державною безпекою» – «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру»; під «національною безпекою» – «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз» тощо [13, с. 69].

За твердженням О. Вінокур та З. Шевчук, в міжнародному праві, під колективною безпекою розуміється система спільних дій держав, що встановлена Статутом Організації Об'єднаних націй з метою підтримки міжнародного миру і безпеки, запобігання та протидії актам агресії. Водночас, якщо розглядати колективну безпеку, як систему спільних дій держав, то можна виокремити перелік її структурних елементів, серед яких: загальноприйняті принципи сучасного міжнародного права (принцип незастосування сили або погрози силою, принцип непорушності кордонів, принцип територіальної цілісності, принцип невтручання у загальнодержавні справи); колективні заходи, що спрямовані на запобігання та усунення загроз миру та актів агресії (являють собою дії озброєного або збройного характеру, які здійснюються державами та організаціями, уповноваженими на підтримку, відновлення міжнародного миру та безпеки); колективні заходи щодо обмеження і скорочення озброєнь, що мають кінцеву мету – повне роззброєння [14].

О. Рябокінь зазначає, загалом система забезпечення міжнародної безпеки перебуває у стані стрімких трансформаційних змін і за сучасних умов остання розглядається в широкому контексті, поєднуючи не лише військові, але й соціальні й політичні чинники, проблеми демократизації та безпеки в окремих державах і регіонах, формування дружніх стосунків, забезпечення належних умов для сталого розвитку. До першочергових завдань у цій сфері, за твердженням вченого, належать такі: спільна відповідальність і спроможність протистояти сучасним загрозам безпеці – тероризму, розповсюдженню зброї, організованих злочинності, фінансовим та інформаційним загрозам [15].

В свою чергу, за твердженням О. Тронько та К. Бережної, дослідження феномену міжнародної безпеки демонструє його достатньо складну природу та структуру. Та відповідним є проведення дослідження на відповідних рівнях для коректного відображення цього феномену в системі наукових понять. «Теоретичний рівень» базується на розумінні того, що досліджуваний феномен являється одним з видів безпеки. Таким чином розуміння міжнародної безпеки вимагає: визначити що являється безпекою взагалі; виокремити враховуючи термін, кого та чого саме безпека стосується. Виходячи із цього стає можливим зрозуміти суб'єктів, їх природу та інтереси, щодо безпеки котрих йде мова, а також загрози та рівень загроз їх безпеці [16, с. 716].

Загалом, вказує Г. Попович, міжнародна безпека може бути визначена як ненасильницький стійкий світопорядок, що базується на міжнародному праві, характеризується сприятливими умовами вільного розвитку держав, забезпеченням прав і свобод людини в повному обсязі та прагненням до найвищого життєвого рівня [17, с. 133].

Л. Єгоров наголошує, що з юридичної точки зору поняття міжнародної безпеки має охоплювати формування такого міжнародного правопорядку, який би ґрунтувався на усвідомленні взаємозалежності держав у глобалізованому світі, нормативно закріплював пріоритет загальнолюдських цінностей над вузьконаціональними інтересами, гарантував народам право самостійно обирати шляхи соціально-економічного та політичного розвитку, а також утверджував верховенство права у міжнародній політиці. Водночас вчений переконаний, що діюче міжнародне право, передусім його основоположні принципи, вже містить достатню нормативну базу для побудови безпечного світу. На думку дослідника, необхідно лише повною мірою реалізувати потенціал існуючих міжнародно-правових норм [18, с. 56].

Аналіз наукових праць окремих українських вчених-міжнародників засвідчує, що вітчизняна доктрина міжнародного права розвиває багатоаспектний підхід до розуміння категорії «безпека», враховуючи як теоретичні надбання світової науки, так і специфіку геополітичного становища України. Спільною рисою досліджень, на наш погляд, є визнання комплексної природи міжнародної безпеки, яка не зводиться виключно до військового виміру, а охоплює політичні, соціальні, економічні та правові аспекти. Українські науковці акцентують увагу на захищеності як ключовій характеристиці безпеки, на системі колективних дій держав та її структурних елементах, на трансформаційних змінах системи міжнародної безпеки в умовах нових загроз, а також на необхідності формування міжнародного правопорядку, заснованого на верховенстві права та пріоритеті загальнолюдських цінностей. Важливим є твердження про те, що чинне міжнародне право вже містить достатню нормативну базу для побудови безпечного світу, однак необхідно повною мірою реалізувати потенціал існуючих міжнародно-правових норм.

В той же час, визнання українськими науковцями того факту, що чинне міжнародне право містить достатню нормативну базу для забезпечення міжнародної безпеки, актуалізує потребу в системному аналізі відповідних нормативно-правових засад. Адже саме міжнародно-правові акти визначають інституційну архітектуру системи міжнародної безпеки, закріплюють принципи взаємодії держав та механізми реагування на загрози миру.

Універсальна система міжнародної безпеки: Статут ООН як основа системи міжнародної безпеки.

Фундамент сучасної системи міжнародної безпеки становить Статут ООН 1945 року. Зокрема, стаття 2(4) Статуту встановлює заборону застосування сили: «Всі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються у своїх міжнародних відносинах від загрози силою чи її застосування проти територіальної недоторканності чи політичної незалежності будь-якої держави». Ця норма визнана одночасно звичаєвим міжнародним правом та *jus cogens* – Міжнародний суд ООН підтвердив це у справі Нікарагуа проти США (1986), а Комісія міжнародного права включила заборону агресії до переліку імперативних норм у своїх Висновках 2022 року.

Глава VI Статуту (статті 33–38) встановлює мирне врегулювання спорів як первинний обов'язок сторін, надаючи Раді Безпеки повноваження рекомендувати процедури врегулювання. Принципова юридична відмінність: резолюції за Главою VI є рекомендаційними, тоді як рішення за Главою VII – юридично обов'язковими.

Стаття 39 виступає основою до примусових заходів: Рада Безпеки виключно уповноважена визначати наявність загрози миру, порушення миру чи акту агресії. Стаття 41 дозволяє застосування заходів без використання збройної сили (санкції, ембарго, розрив дипломатичних відносин), а стаття 42 – військових заходів, коли невоєнні заходи виявляються недостатніми. Рішення за цими статтями є обов'язковими для всіх членів ООН згідно зі статтею 25, а стаття 103 встановлює верховенство зобов'язань за Статутом над будь-якими іншими договірними зобов'язаннями держав-членів [19].

Право на самооборону закріплене у статті 51 Статуту: «Даний Статут жодним чином не зачіпає невід'ємного права на індивідуальну чи колективну самооборону, якщо відбудеться збройний напад».

Міжнародний Суд ООН у справі Нікарагуа встановив додаткові критерії: необхідність, пропорційність та невідкладність. Для колективної самооборони потрібна декларація держави-жертви про напад та її запит про допомогу.

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 377(V) «Об'єднання заради миру» (1950) дозволяє Генеральній Асамблеї розглядати питання міжнародної безпеки, коли Рада Безпеки «через відсутність одностайності постійних членів» не виконує своєї основної відповідальності. Однак резолюції ГА залишаються виключно рекомендаційними – Асамблея не може видавати обов'язкових рішень [20]. За цією процедурою було скликано 11 надзвичайних спеціальних сесій, включаючи сесію щодо російської агресії проти України.

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) 1974 року містить визначення агресії як «застосування державою збройної сили проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави». Стаття 3 перелічує конкретні акти агресії: вторгнення, бомбардування, блокада портів, напад на збройні сили, використання території для агресії, засилання збройних банд чи найманців. Важливо: перелік є невичерпним, а Рада Безпеки може визначити й інші діяння як агресію [21].

Декларація про принципи міжнародного права 1970 року (Резолюція ГА ООН 2625) кодифікує сім основних принципів: заборона застосування сили, мирне врегулювання спорів, невтручання, обов'язок співробітництва, рівноправність та самовизначення народів, суверенна рівність держав, добросовісне виконання зобов'язань. Міжнародний Суд ООН визнав цю резолюцію доказом звичаєвого міжнародного права [22].

Римський статут Міжнародного кримінального суду після Кампальських поправок 2010 року, у статті 8bis визначає злочин агресії як «планування, підготовку, ініціювання чи здійснення особою, яка ефективно контролює або керує політичними чи військовими діями держави, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю та масштабом становить явне порушення Статуту ООН» [23]. Однак юрисдикція МКС обмежена: суд не має юрисдикції над громадянами держав, що не є учасниками Статуту, за винятком передачі справи Радою Безпеки.

Регіональні багатосторонні договори у сфері безпеки.

Північноатлантичний договір 1949 року [24] є найвідомішим регіональним договором у сфері колективної оборони. Стаття 5 цього Договору встановлює: «Сторони погоджуються, що збройний напад проти однієї чи кількох із них у Європі чи Північній Америці розглядатиметься як напад проти всіх... кожна з них... надасть допомогу Стороні чи Сторонам, на яких здійснено напад, вживаючи негайно... таких заходів, які вважатиме за необхідне, включаючи застосування збройної сили».

Формулювання «such action as it deems necessary» є навмисно дискреційним: кожна держава-член суверенно визначає характер і обсяг своєї відповіді. Стаття 5 не створює автоматичного військового обов'язку – резолюція про ратифікацію War Powers Resolution (1973) прямо вказує, що жоден договір не надає уповноваження на застосування сили. Стаття 5 була застосована лише один раз – після терактів 11 вересня 2001 року [25; 26].

Гельсінський заключний акт ОБСЄ 1975 року має принципово іншу правову природу – це політичне зобов'язання, а не юридично обов'язковий договір. Сам документ прямо вказує: «Уряд Фінляндської Республіки просить передати Генеральному секретарю ООН текст цього Заключного акту, який не підлягає реєстрації за статтею 102 Статуту ООН». Учасники ОБСЄ характеризують гельсінські зобов'язання як «політично обов'язкові» – унікальна категорія в міжнародних відносинах. Декалог принципів (непорушність кордонів, територіальна цілісність, невтручання) залишається важливим нормативним орієнтиром, але не створює юридично примусових зобов'язань [27].

Паризька хартія для нової Європи 1990 року має аналогічний статус політичної декларації. Вона інституціоналізувала НБСЄ, створивши постійні структури (Секретаріат, Центр запобігання конфліктам), що призвело до перетворення НБСЄ на ОБСЄ у 1995 році [28].

Стаття 42(7) Договору про Європейський Союз (Лісабонський договір) встановлює: «Якщо Держава-член зазнає збройної агресії на своїй території, інші Держави-члени матимуть щодо неї зобов'язання допомоги та підтримки всіма засобами, що є в їхньому розпорядженні». Формулювання «всіма засобами» видається сильнішим за формулу НАТО «такі заходи, які вважатиме за необхідне». Однак застереження про «особливий характер політики безпеки та оборони певних Держав-членів» (нейтральні країни) та пріоритет НАТО для його членів суттєво обмежують обов'язок [29]. Стаття застосовувалась один раз – Францією після терактів у Парижі 2015 року.

Висновки. Проведене нами дослідження дозволяє констатувати, що категорія «безпека» в міжнародному праві пройшла тривалу еволюцію – від філософського осмислення безпеки як первинної мети утворення держави до формування розгалуженої системи концептуальних підходів у сучасній міжнародно-правовій доктрині. Аналіз окремих праць зарубіжних та вітчизняних вчених засвідчує відсутність єдиного підходу до визначення та класифікації цієї категорії, що пояснюється як розширенням змісту поняття безпеки (від захисту державного суверенітету до охоплення прав людини, економічних, екологічних та інформаційних аспектів), так і множинністю інституційних механізмів її забезпечення на різних рівнях. Водночас спільним для більшості досліджень є визнання того, що традиційні державоцентричні концепції безпеки виявляються недостатніми для протидії сучасним викликам – транснаціональним загрозам, внутрішньодержавним конфліктам та регіональній нестабільності, – що зумовлює необхідність розвитку кооперативних та комплексних підходів.

У доктрині міжнародного права сформувалося кілька основних концептуальних моделей: колективна безпека як система спільних дій держав у рамках ООН для підтримання міжнародного

миру; колективна оборона як механізм взаємного захисту від зовнішньої агресії; кооперативна (спільна) безпека як інтегративна модель, що поєднує елементи попередніх концепцій із захистом прав людини та проектуванням стабільності. При цьому, особливої уваги заслуговує концепція, яка розглядає безпеку як неподільне спільне благо та визнає НАТО найефективнішим практичним втіленням системи кооперативної безпеки. Українська доктрина, спираючись на світові надбання та враховуючи специфіку геополітичного становища України в умовах російської агресії, акцентує увагу на захищеності як ключовій характеристиці безпеки, комплексній природі міжнародної безпеки та необхідності формування міжнародного правопорядку, заснованого на верховенстві права.

На наш погляд, практичне значення понятійної диференціації категорії «безпека» полягає у тому, що вона визначає правову природу зобов'язань держав, інституційну архітектуру безпекових організацій, підстави та межі правомірного застосування сили, а також співвідношення принципів державного суверенітету та захисту прав людини. Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз ефективності існуючих міжнародно-правових механізмів забезпечення безпеки в умовах порушення основоположних принципів міжнародного права, а також розробка позицій щодо їх удосконалення з урахуванням досвіду протидії збройній агресії проти України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. Г.Г. Демиденка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 416 с.
2. Гоббс, Томас. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної [Текст]; пер. з англ. Р. Димерець [та ін.]; наук. ред. Т. Польська. К.: Дух і Літера, 2000. 600 с.
3. Горлинський В.В. Філософія безпеки і сталого людського розвитку: ціннісний вимір: монографія. Київ: Парапан, 2011. 390 с.
4. Камінська Н., Камінська А. Мир і безпека як фундаментальні цінності в умовах трансформації міжнародного і конституційного правопорядків. *Migration & Law*. 2025. Vol. 5, Issue 4. С. 69–86. DOI: 10.32752/2786-5185-2025-5-4-69-86.
5. Лемак О.В. Українська нація і національна безпека: аспекти співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. № 27. С. 40–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_27%283%29__12.
6. Лемак О.В. Роль Конституції держави в усуненні викликів та загроз, які є наслідками процесу глобалізації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3. Т. 2. С. 89–94.
7. Панкевич О.З. Природа колективних людських прав та їх співвідношення з індивідуальними (у світлі Загальної декларації прав людини). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25, № 3. С. 62–77. DOI: 10.31359/1993-0909-2018-25-3-62.
8. Cohen, R., & Mihalka, M. (2001). *Cooperative security: New horizons for international order* (Marshall Center Papers No. 3). George C. Marshall European Center for Security Studies. https://www.marshallcenter.org/sites/default/files/files/2020-04/mc-paper_3-en.pdf.
9. White N.D. Keeping the Peace: The United Nations and the Maintenance of International Peace and Security. 1997. 267 p.
10. Tsagourias N., White N.D. Collective Security: Theory, Law and Practice. 2013. 480 p.
11. Міжнародне право: Основні галузі : підруч. / за ред. В.Г. Буткевича. К.: Либідь, 2004. 816 с.
12. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/search.php?page=1>.
13. Корж І. Безпека: методологічні підходи до поняття. *National law journal: theory and practice*. 2019. С. 68–72. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/4/part_1/14.pdf.
14. Вінокур О.Я., Шевчук З.Ю. Система міжнародної (колективної) безпеки. *Чотирнадцять Юридичні читання. Проблеми імплементації національного законодавства до Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. До 185-річчя НПУ імені М.П. Драгоманова; до 70-річчя Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*: Матеріали міжнародної наукової конференції, 17-18 квітня 2019 року / Ред. кол.: В.П. Андрущенко, Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2019. С. 77–81.
15. Рябокінь О.М. Правові основи забезпечення безпеки в міжнародному праві. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. Вип. 3(16). С. 360–369. DOI: 10.33244/2617-4154.3(16).2024.360-369.

16. Тронько О.О., Бережна К.В. Сучасність міжнародної безпеки в контексті глобалізації. Український досвід останнього десятиріччя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 716–720. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-4/171.
17. Попович Г.В. Міжнародна безпека як глобальна проблема сучасності. *Міжнародний науковий вісник*. 2020. № 2. С. 133–141. URL: <http://visnyk-international.uzhnu.edu.ua/article/view/241860>.
18. Баймуратов М.А. Международно-правовые аспекты становления и развития европейской системы безопасности на пороге XXI века. Одесса: Юрид. лит., 2004. 182 с.
19. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>.
20. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 377 (V) «Об'єднання заради миру» від 3 листопада 1950 р. URL: <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/nr0/059/75/pdf/nr005975.pdf> (дата звернення: 10.01.2026).
21. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118 (дата звернення: 10.01.2026).
22. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН : Резолюція ГА ООН 2625 (XXV) від 24 жовтня 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569.
23. Визначення агресії : Резолюція ГА ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74.
24. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. (зі змінами, внесеними Кампальськими поправками 2010 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
25. Північноатлантичний договір від 4 квітня 1949 р. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm.
26. NATO. Collective defence and Article 5. URL: <https://www.nato.int/en/what-we-do/introduction-to-nato/collective-defence-and-article-5>.
27. Гельсінський заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf>.
28. Паризька хартія для нової Європи від 21 листопада 1990 р. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/0/6/39516.pdf>.
29. Консолідована версія Договору про Європейський Союз (Лісабонський договір) від 13 грудня 2007 р. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012M/TXT>.